

Козак Л.В.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ ЦІНИ НА ПРОДУКЦІЮ АПК

В роботі зроблено аналіз сучасної протекціоністської політики Уряду щодо сільськогосподарських виробників, показано вплив державних регулятивних заходів на їх доходи. На підставі проведеного аналізу розроблені пропозиції щодо удосконалення цінової політики в аграрному секторі, запропонований новий методологічний підхід щодо формування моделі ціни на продукцію АПК.

Формування ефективного ринку сільськогосподарської продукції обумовлюється багатьма економічними, соціальними та політичними чинниками, а в умовах відкритої економіки певною мірою визначається здатністю країни (товаровиробника) протистояти конкуренції на внутрішньому і зовнішньому ринках. До чинників, які обумовлюють пропозицію на ринку, слід віднести специфіку галузі, а саме: випередження витрат у часі і неможливість здійснення відтворення без кредитування; сезонність і повільний оборот капіталу; ризикованість і непередбачуваність результатів виробництва через вплив погодних і кліматичних умов; абсолютну цінову нееластичність пропозиції в короткостроковому періоді. Попит на продукцію сільського господарства за ціною є нееластичним. Особливості формування попиту і пропозиції на ринку спричиняють виникнення таких проблем, як різкі коливання обсягів виробництва і доходів сільськогосподарських виробників у короткостроковому періоді та формування диспаритету цін на промислову і сільськогосподарську продукцію в довгостроковому періоді.

Дана ситуація ускладнюється монопсонічною будовою ринку. Користуючись ринковою владою, переробні та заготівельні підприємства проводять політику ціноутворення на сільськогосподарську продукцію при зміні попиту на неї таким чином, щоб їх частка (маркетингова маржа) в роздрібних цінах продуктів переробки була незмінною. При збільшенні пропозиції сільськогосподарської продукції маркетингова маржа зростає, а доходи виробників знижуються. Відтак, без відповідних регулятивних заходів держави, спрямованих на підтримку цін сільськогосподарську продукцію, аграрний сектор стає неконкурентоспроможним.

Основна мета проведених досліджень полягає в удосконаленні методичних засад та розробці практичних рекомендацій щодо вирівнювання прибутковості авансованого капіталу, підвищення конкурентоспроможності та удосконалення ціноутворення на продукцію сільськогосподарського виробництва на основі аналізу існуючої ситуації в Україні, зокрема в

Рівненській області, комплексного вивчення визначених проблем у зарубіжних країнах. Для досягнення цієї мети в ході дослідження вирішено такі завдання: виявлено особливості ринку сільськогосподарської продукції, механізму ціноутворення та його визначальних складових; визначено вплив структури та організації ринку сільськогосподарської продукції на доходи товаровиробників; дано характеристику макроекономічних чинників кон'юнктури ринку сільськогосподарської продукції; здійснено оцінку протекціоністської політики уряду щодо захисту вітчизняного сільськогосподарського товаровиробника; розроблено рекомендації з удосконалення цінової політики уряду у сфері аграрного виробництва.

Розробці теоретичних питань формування організованого аграрного ринку, удосконалення його державного регулювання, присвячені праці вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема, Андрійчука В., Дем'яненка М., Дем'яненка С., Коваленка Ю., Лукінова І., Павленка А., Пасхавера Б., Портера М., Саблука П., Сороки Л., Шеремети А., Шморгуна В., Худолій Л., Юрчишина В. та інших учених. Їх зусиллями створений міцний теоретико-методологічний фундамент названої проблеми, вирішено багато її практичних аспектів. Проте окремі сторони цієї багатогранної проблеми не вирішені, і є необхідність поглибленого їх дослідження. Зокрема, дискусійними залишаються ступінь та характер державного втручання в діяльність аграрного ринку. Недостатньо вивчені питання ціноутворення продукції сільськогосподарського виробництва в умовах недосконалого ринку, а також кількісної і якісної оцінки впливу макроекономічних чинників на конкурентоспроможність галузі. Значимість вказаної проблематики, необхідність її вирішення обумовили вибір теми дослідження.

Сільське господарство характеризується найбільшими темпами падіння обсягів виробництва в порівнянні з іншими галузями народного господарства. В більшості сільськогосподарських підприємств виробничі витрати перевищують доходи, що не дозволяє їм обновлювати виробничий капітал, поліпшувати технології та якість продукції. За багатьма ознаками вітчизняний аграрний сектор є неконкурентоспроможний: сільськогосподарські товаровиробники втрачають свої позиції як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках.

Названі тенденції у розвитку ринку сільськогосподарської продукції значною мірою обумовлені чинниками макросередовища. Фінансова нестабільність, структура реальної економіки з початку реформ, а також високий ступінь монополізації української економіки спричинили виникнення величезного диспаритету цін на промислову та сільськогосподарську продукцію. Так, індекс цін реалізації сільськогосподарської продукції заготівельним організаціям за 1990-1996 рр. був у 2,5 рази нижчим від темпів інфляції, у той час як ріст цін на продукцію промисловості, яка споживається АПК, у

2,2 рази перевищували темпи інфляції. Розрив темпів зростання сільськогосподарських та промислових цін стабілізувався протягом 1997–1999 рр., а в 2000 році дещо скоротився, водночас порівняно із 1990 роком ще зберігається більш як 5-кратний розмір цінового диспаритету.

Сучасна протекціоністська політика держави стосовно вітчизняного сільськогосподарського товаровиробника не знівелювала негативного впливу макросередовища. Навпаки, прослідковується тенденція до зменшення фінансової підтримки аграрного сектора. Проведений на прикладі Рівненської області за методикою ГАТТ/СОТ комплексний аналіз цінових методів державної підтримки показує, що сільськогосподарські товаровиробники підлягають прихованому оподаткуванню, негативний результат від якого певною мірою компенсується неціновими методами. Зокрема, застосований з цією метою номінальний протекціоністський показник 1999 року показує, що український товаровиробник недоотримував досить значну різницю в ціні порівняно зі світовою за аналогічний товар. Внутрішні ціни реалізації на пшеницю м'яку III класу були нижчими на 21,6 %, а на велику рогату худобу - на 53,5% порівняно зі світовими (табл. 1). В 2001 році механізм цінової підтримки товаровиробників зерна був ефективним, оскільки значення номінального протекціоністського показника є додатнім (+25,6%). Цьому сприяло прийняття низки законодавчих актів щодо регулювання ринку, зокрема часткове застосування заставних цін та запровадження більш прозорих експортних операцій на зерно. Проте цього не можна сказати стосовно виробників яловичини, де різниця між внутрішніми та світовими цінами становить 24,7%.

Дійсний протекціоністський показник характеризує умовні доходи товаровиробників від сукупного впливу державного втручання в торгівлю сільськогосподарською продукцією та матеріально-технічними ресурсами для її виробництва. Політика держави, спрямована на здешевлення постачання ресурсів для сільського господарства, також була малоефективною щодо виробників тваринницької продукції, оскільки названий показник має від'ємне значення і залишається досить високим (-493,0 % у 1999 році та -165,2 % у 2001 році). Щодо ринку зерна, то Уряду вдалось значно пом'якшити цінову ситуацію в 1999 році і повністю знівелювати негативний вплив від високих цін на вхідні ресурси у 2001 році.

Такий показник протекціоністської політики як еквівалент дотацій виробникові відображає фактичні бюджетні витрати, а також за його допомогою оцінюються доходи і втрати суб'єктів ринку через заходи цінового та нецінового втручання держави. Щодо такої пріоритетної для країни галузі як зерновиробництво, сума тарифних та нетарифних заходів підтримки є досить суттєвою. Показник еквівалента дотацій є додатнім і складає в 1999 і 2001 рр. відповідно 31,6 % та 60,1 % від вартості

виробленої продукції (табл.1). Натомість цього не можна сказати про м'ясне скотарство, де втрати від державного втручання в 1999 році досягли 53,5% вартості продукції вирощування великої рогатої худоби. В 2001 році негативний ефект від цінових заходів вдалося компенсувати, про що свідчить додатне значення показника еквівалента дотацій (+21,7%). Разом із тим слід відзначити, що переважання нетарифних методів регулювання характеризує низький рівень протекціоністської політики уряду, оскільки аграрний сектор повинен отримувати максимум вигод саме з цінових переваг. Це дасть сільськогосподарським товаровиробникам не тільки "живі гроші", але й можливість швидко реагувати на потреби ринку.

Таблиця 1.

Система протекціоністських показників* за деякими видами сільськогосподарської продукції

Показники	Пшениця м'яка III класу		В.р.х. (жива вага)	
	1999р.	2001р.	1999р.	2001р.
Номінальний протекціоністський показник (NPR _i), %	-21,6	+25,6	-53,5	-24,7
Дійсний протекціоністський показник (EPR _i), %	-2,8	+76,1	-493,0	-165,2
Еквівалент дотацій виробникові (PSE _i), %	+31,6	+60,1	-53,5	+21,6

* Розраховано за методикою Світового банку "Визначення протекціоністських критеріїв", прийнятої Уругвайським Раундом Генеральної Угоди по Тарифах і Торгівлі.

Як уже зазначалось раніше, однією із причин виникнення диспаритету цін та зниження доходів сільськогосподарських товаровиробників є моносонічна будова ринку, яка значною мірою обумовлює особливості ціноутворення на сільськогосподарську продукцію. Здійснені нами дослідження структури роздрібних цін показують, що із скороченням сукупного попиту і цін на продукти харчування зменшувалась частка сільськогосподарських виробників в ціні за рахунок збереження доходів тієї ланки маркетингового ланцюга, яка має ринкову владу (рис.1). Структура експортних цін на окремі види сільськогосподарської продукції показує, що частка гуртового посередника є доволі високою (13,3% по пшениці та 25,9% - по великій рогатій худобі в живій вазі). Це свідчить про те, що посередницька маржа в Україні в декілька разів перевищує її світовий рівень (5-10%). Звідси випливає, що ринкова інфраструктура суттєво

чинила тиск на рівень сільськогосподарських цін, встановлюючи при цьому максимальні ціни на свої послуги.

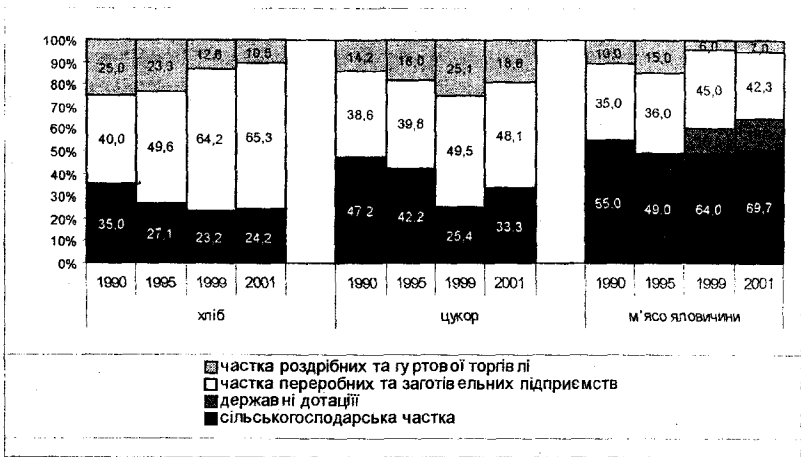

Рис. 1 Динаміка структури роздрібних цін на Рівненщині

Проведений аналіз дає підстави для висновку, що цінова політика в аграрному секторі економіки в теоретичному і практичному аспектах була і залишається однією із основоположних ринкових проблем.

При визначенні основних принципів реформування цінового механізму доцільно виходити з того, що найбільш адекватною для умов України є соціально-орієнтована змішана за соціально-економічною структурою модель ринкової економіки. В таких умовах особливого значення набуває принцип активного впливу держави на платоспроможний попит населення. Досвід нашої країни показує, що істотне відставання платоспроможного попиту населення зумовлює штучну кризу перевиробництва сільськогосподарської продукції. У розвинутих країнах коефіцієнт еластичності попиту за доходом на продовольство не перевищує позначки 0,15-0,25, а в Україні, за нашими власними дослідженнями, цей показник по окремих видах продовольства коливається в межах 0,6-0,8. Тому ціновий механізм повинен знаходитись у тісному взаємозв'язку із платоспроможним попитом населення.

Принцип комплексного підходу до формування цінового механізму в АПК вимагає розробки єдиної методологічної бази формування цін у сільському господарстві та пов'язаних із ним галузях. Різні методологічні

підходи не тільки не забезпечують еквівалентність обміну, але й роблять проблематичним його аналіз.

У ринкових умовах регулятором виробництва виступає прибуток на авансований капітал. Саме за показниками довгострокової віддачі капіталу вимірюється інвестиційна привабливість певної галузі. При цьому вважається, якщо прибутковість інвестицій у галузь більша-рівна конкурентній нормі, то галузь є інвестиційно привабливою, якщо менша – навпаки. З метою реалізації ідеї вирівнювання доходів на авансований капітал у сільському господарстві та пов'язаних із ним галузях, нами пропонується такий методологічний підхід до розбудови моделі ціни. Особливістю його є те, що за конкурентну норму приймається середня по народному господарству норма прибутку авансованого капіталу із коректуванням її на ризикованість виробництва в тій чи іншій галузі та швидкість обігу капіталу. Запропонований нами підхід є методологічним, а що стосується конкретних методичних розрахунків щодо величини окремих складових моделі ціни, то це не входило до мети нашого дослідження. Дана проблема може стати предметом окремого дослідження. Виходячи із міркувань, наведених вище, нами пропонується така модель ціни:

$$P_i = ATC_i + ATC_i \times \frac{N_{TA} + R}{100V_{TA}^i - (N_{TA})},$$

де: P_i – ціна i -тої продукції, грн;

ATC_i – нормативна собівартість i -тої продукції, розрахована на базі середніх по галузі витрат, грн.;

N_{TA} – середня по народному господарству норма прибутку на авансований капітал, %;

R – премія за ризикованість виробництва, %;

V_{TA} – швидкість обороту авансованого капіталу у j -тій групі галузей (наприклад, зерновиробництво, молочне скотарство, хімічна чи молочна промисловість), разів на рік.

Перевагою даного підходу є те, що він забезпечує єдину методологічну основу розрахунку цін для всіх галузей АПК і, разом з тим, є відносно простим для застосування на практиці.

Складовою цінової політики також має бути формування дієвої системи цін в АПК та механізму їх регулювання. Щодо продукції галузей, які постачають ресурси для сільського господарства, то тут достатньо, на нашу думку, встановлення максимальних індикативних цін, які б забезпечували підприємству-постачальнику середній по народному господарству прибуток при середньогалузевій оборотності капіталу. Якщо окремий по-

стачальник бажає бути більш конкурентним на ринку, він вишукує резерви економії витрат і встановлює ціни на власну продукцію нижче індикативних. Враховуючи сезонність пропозиції сільськогосподарської продукції, система цін має складатись із заставних цін, розрахованих за моделлю, поданою вище, та мінімальних і максимальних індикативних цін, за яких повинні розпочинатись інтервенційні операції на ринку. Підтримання ринкових цін на сільськогосподарську продукцію на рівні заставних має здійснюватись через діяльність інтервенційних фондів, які необхідно створити. Досвід розвинутих країн показує, що бюджетні кошти для їх функціонування необхідні тільки на початковій стадії, а надалі вони функціонують на умовах самокупності, оскільки скуповують сільськогосподарську продукцію за найнижчими цінами, а продають за найвищими.

Державними програмами щорічно повинні визначатися обсяги квот на відповідні види продукції, що мають підтримуватись через ціни. Квоти повинні розподілятися між товаровиробниками на конкурсних засадах. Решта продукції може пропонуватись на ринок через систему біржової торгівлі чи в інший спосіб за ринковими цінами. Для регулювання доходів сільськогосподарських товаровиробників необхідно створити фонд державної підтримки сільськогосподарських цін та передбачити відповідні кошти в державному та місцевих бюджетах.

Першочерговим завданням фінансово-кредитної політики має бути забезпечення пільгового кредитування в необхідних обсягах. Вирішення даної проблеми вимагає адекватних кроків держави щодо розширення кола кредитних установ для обслуговування АПК, сприяння розвитку недержавної кредитної кооперації тощо. Крім того, механізм кредитного забезпечення галузі необхідно доповнити новими елементами. Передусім потрібно ввести пільгове оподаткування та знизити економічні нормативи комерційним банкам у частині, яка стосується кредитного обслуговування сільськогосподарських товаровиробників, запровадити систему страхового забезпечення діяльності кредитно-фінансових структур та всіх різновидів застави.

У світлі вищевикладеного, Україні слід критично оцінити всі наслідки функціонування сільськогосподарського ринку за умов відкритості під впливом стихійних ринкових регуляторів. Предметом особливої уваги має бути підвищення ефективності державного регулювання аграрного сектора, запровадження дієвої системи підтримки цін у сільському господарстві, раціональна побудова продуктивних ринків, формування ефективної ринкової інфраструктури. Запровадження вищезгаданих заходів сприятиме підвищенню ефективності функціонування ринку сільськогосподарської продукції, формуванню в аграрній сфері здорової конкуренції та сприятиме кращому використанню Україною порівняльних переваг у забезпеченості сільськогосподарськими ресурсами, що має велике економічне, політичне та соціальне значення.

1. Указ Президента України "Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку". 6 червня 2000р. // Офіційний вісник України. – 2000. – №23. – С.20-22.
2. Указ Президента України "Про невідкладні заходи щодо стимулювання виробництва та розвитку ринку зерна". 29 червня 2000р. // Офіційний вісник України. – 2000. – №26. – С.51-53.
3. Указ Президента України "Про заходи щодо розвитку продовольчого ринку та сприяння експорту сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів". 7 серпня 2001р. // Офіційний вісник України. – 2001. – №32. – С.5-6
4. Андрійчук В.Г. Проблеми розвитку приватних аграрних підприємств і вдосконалення міжгалузевих економічних відносин // Проблеми формування ринкових відносин. Спеціальний випуск. Реструктуризація аграрних підприємств і земельна реформа: стан, проблеми, перспективи.: Міжвідомчий науковий збірник. – К: КНЕУ, 2000. – 420с.
5. Реальный показатель помощи и соответствующие методы: Технический бюллетень УР–89–0392. – Женева, Швейцария: ГСТТ, 20 ноября 1989г.
6. Саблук П.Т., Малік М.Й., Валентинов В.Л. Формування міжгалузевих відносин: проблеми теорії та методології. – К.: ІАЕ УААН, 2002. – 294с.
7. Статистичний щорічник Рівненської області за 2001 рік. – Рівне: Обласне управління статистики, 2002. – 552с.
8. Фінанси в період реформування агропромислового виробництва / Дем'яненко М.Я., Алексійчук В.М., Борщ А.Г. та ін.; За ред. М.Я. Дем'яненка – К.: ІАЕ УААН, 2002. – 645с.
9. Ціноутворення в процесі реформування агропромислового комплексу України (1990-2001 рр.). За ред. О.М. Шпичака. – К.: ІАЕ УААН, 2002. – 499с.

Kozak L.V.

Theoretical and methodological approach to the price sample on the production of agrarian and industrial complex forming.

In the thesis the analysis of the government modern protecting policy concerning the agricultural producers is made. The impact of the state regulative actions on their incomes was shown. On the basis of the analysis made the propositions concerning the improvement of the pricing policy in the agricultural sector were made. The new methodological approach of the forming of the price model for the agricultural production was proposed.